

Čedomir Antić

KRATKA ZGODOVINA SRBIJE

1804–2012

Čedomir Antić

**KRATKA ZGODOVINA SRBIJE
1804–2012**

UMco

UMco, Ljubljana, 2012

Čedomir Antić

KRATKA ZGODOVINA SRBIJE 1804–2012

Dopolnjena za slovensko izdajo

KRATKA ISTORIJA SRBIJE 1804–2004

© za besedilo: Čedomir Antić

© za Slovenijo in prevod: Društvo slovensko-ruskega prijateljstva
France Prešeren, 2012

Izdajatelj in založnik:

UMco d. d.

Prevod: Vesna Kovjanić

Lektura: Simon Dobravec

Avtor predgovora: ddr. Igor Grdina

Urednica knjige: Irena Rugel

Glavni urednik: dr. Samo Rugelj

Pomočnica urednika: Renate Rugelj

Oblikovanje ovitka: Žiga Valetič

Postavitev: Tina Šebenik in Vesna Paradiž

Tisk: NTD, d. o. o.

Naklada: Prvi natis, 300 izvodov

Ljubljana, 2012

Kratka zgodovina Srbije je v srbsčini izšla leta 2004 ob 200-letnici prvega srbskega upora ter leta 2005 in 2009 (založniška hiša Stubovi kulture). Posebej za slovensko izdajo je avtor dodatno napisal več poglavij.

Slika na naslovnici: Tanasko Rajić brani srbske topove, druga srbska vstaja.

Avtor Petar Ranosović.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.11)"1804/2004"

ANTIĆ, Čedomir

Kratka zgodovina Srbije : 1804-2012 / Čedomir Antić ; [prevod Vesna Kovjanić ; avtor predgovora Igor Grdina]. - 1. natis. - Ljubljana : UMco, 2012

Prevod in priredba dela: Kratka istorija Srbije 1804-2004

ISBN 978-961-6803-48-9 (trda vezava)

ISBN 978-961-6803-49-6 (broš.)

262395648

UMco d. d., Leskoškova 12, 1000 Ljubljana
tel.: 01/520 18 39, e-pošta: bukla-urednistvo@umco.si, www.bukla.si

Moji Ivani

VSEBINA

KJE JE SRBIJA? <i>Predgovor: ddr. Igor Grdina</i>	9
NAMESTO UVODA <i>Čedomir Antić</i>	29
SREDNJEVEŠKA SLAVA	31
Uvod	31
Prazgodovina in Antika	32
»Srednjeveška slava«	33
K novi dobi ...	45
Hvalnica knezu Lazarju	48
BICENTENARIA (DVESTOLETNICA)	51
SRBIJA IN VELIKE SILE 1804–2004	55
IČKOGLU V ISTANBULU	61
»PRIČANJE« IN »RAZODETJE«	67
SVOBODA ALI USTAVA	73
NAČRT ALI PROGRAM	79
SLAVNA REVOLUCIJA	85
NESOJENO LETO 1866	93
ODSTOP	99
V HODNIKU	105
PRIZNANI PORAZ	111
NAJSVOBODOUMNEJŠA USTAVA?!	117
KONEC STRANK	123
KONEC SRBSKE VOJNE VRTNIC	127
»VOJNA SVINJ« V »ZLATEM OBDOBJU«	135
MAŠČEVANO KOSOVO?	143
V SVETOVNI ZGODOVINI – LETO 1914	151
SODNI DAN (1914–1916)	157
PIROVA ZMAGA	163
ZLORABA KOT IZBIRA	167
KAKO NAŠ NAROD ŽIVI?	171
STOLETNA BORBA ZA SVOBODO	177

ZGODOVINSKI NESPORAZUM	181
NARAVA NEKE DIKTATURE	193
SUŽENJ V GROBU	199
DRŽAVA EVGENIJA	203
VČERAJŠNJI SVET	211
LETO ČUDEŽEV 1966–68	217
DRŽAVA LENUHOV	223
SRBI IN SLOVENCI	229
NA ORWELLOVO OBLETNICO	241
VOJNE ZA JUGOSLOVANSKO DEDIŠČINO	245
DRUGA REPUBLIKA	259
Desetletje demokratizacije diktature	259
Demokratsko desetletje	265
ZLORABA KOT USODA	275
SRBIJA V LETIH 2011 IN 2012	279
SEZNAM UPORABLJENEGA GRAFIČNEGA MATERIALA	283

KJE JE SRBIJA?

Predgovor: ddr. Igor Grdina

Zgodovina Srbov postane razvidna z njihovim prihodom na ozemlje v pozni antiki ter v zgodnjem srednjem veku odmrlega oziroma preobraženega rimskega imperija in krščanske ekumene. Kje so bila poprejšnja prizorišča bivanja in dogajališča smrti ljudi tega imena, je mogoče le bolj ali manj utemeljeno domnevati na podlagi interpretacij mnogo poznejših stanj in jezikovnega gradiva – seveda ob upoštevanju splošnejših razvojnih modelov. Toda ti, žal, lahko poudarjajo le tipičnost, zanemarjajo pa v življenju nenehno porajajoče se enkratnosti in izjemnosti.

Način izločanja določene identitete iz množice kaotičnih diverzitet je zmerom kompleksno in singularno vprašanje oziroma problem. Zadeva tako antropologijo kot psihologijo. T. i. prazgodovina, za katero je značilna odsotnost pisanih spomenikov, se pravi tistih pričevanj (o) nekdanjosti, ki interpretirajo sama sebe in vase vložena razumevanja sveta (ostale more razložiti zgolj zunanji opazovalec, tj. v praksi predvsem raziskovalec), ne odpira prostora le na takšne ali drugačne preostanke že davno dovršenega življenja opirajoči se imaginaciji, ampak tudi čisti domišljiji ali asociacijam. (Zgodovina je pač veda brez svoje posebne metodologije.) Neznanska množina »kulturnih predmetov« v vseh muzejih sveta je zgolj posledica omejenosti interpretativnega prostora pri poklicnih raziskovalcih. Ko ti ne vedo, kaj so arheologi odkopali ali izgrebli iz zemlje ter s pomočjo svoje metodologije kronološko in provenienčno-pertinencno opredelili, začno fantazirati o religiozno »začinjeni« namembnosti ohranjenih reči. Starost podeljuje predmetom

uporabnostno skrivnostnost, verska obrednost pa doda pri-
dih nadnaravnosti oziroma čudežnosti – ki je utemeljena z
bolj ali manj presenečeno človekovo zavestjo, da se je ta ali
ona stvar ohranila skozi komaj predstavljlivo dolgo dobo. Da
se je to zgodilo predvsem zato, ker se zanj nihče ni zmenil,
ostane največkrat spregledano.

Šele izstop Srbov iz t. i. prazgodovine (gre pravzaprav
za nepotreben pojem, saj se preteklosti kot dogajanja v
bistvenem smislu ne da klasificirati glede na način pri-
dobitve vednost o njej) nam tudi zunaj okvirov specialne
– a zato z enostranskimi paradigmi nespregledljivo
o(bre)me(n)jene – arheološke interpretacije nekdanje
stvarnosti omogoča spregovoriti o posebni izkušnji sveta,
ki jim je podelila skupnostno edinstvenost. Na tej točki
postane njihova identiteta, ki se je gotovo izoblikovala že
poprej, nekaj imanentnega tudi za zunanjega opazoval-
ca. Zgodovina je pravzaprav drugo ime za opredeljivost
posebnosti in splošnosti. Je pa še prej seveda tudi prostor
razločevanja v vseh razsežnostih tega pojma.

Pri mnogih skupnostih je prehod v zgodovino postopen
in navezan na sporadične ter mnogokdaj vse prej kot jasne
omembe v raznovrstnih virih. Pri Srbih je nekoliko drugače:
v njihovem primeru smo priče skorajda hipnemu vstopu v
opredeljivost. Vse bistveno je pravzaprav opravljeno z enim
samim besedilom. Toda stvar zaradi tega – paradoksalno –
ni niti malo preprosta. Še več: niti posebej jasna ni. *Carta
constitutiva* srbske zgodovine morda zastavlja več vprašanj
kot daje odgovorov. Predvsem zato, ker je pisana v obmo-
čju kulturnega kroga, ki je ni imel namena razložiti, ampak
uporabiti.

Grški tekst latinskega naslova *De administrando imperio*
je sredi 10. stoletja Srbe postavil na zemljevid vednosti in
razvidnosti. Toda o njihovem prehodu v opisljivo zgodovino

Balkan ok. leta 950 (v času smrti srbskega kneza Časlava, zadnjega vladarja iz dinastije Vlastimirovičev)

je v tem spisu, nastalem v imaginariju in ideariju konstantinopolskih (pri)dvornih krogov, že poročano: sam dogodek je postavljen v obdobje vlade romejskega cesarja Herakleja, tj. med leti 610 in 641. Bizantincem je takšno razlaganje preteklosti brez dvoma koristilo, saj je vitalno etnijo na osrednjem delu Balkanskega polotoka umeščalo ne samo na njihovo vplivno območje, ampak tudi v kontekst političnih interesov drugega Rima.

Cesar Konstantin VII. Porfirogenet je bil v svoji pripovedi o upravljanju države – ki jo je po vsej verjetnosti mestoma bolj uredil kot zares ustvaril – sporočilno precej »polivalenten«. Dejansko šele primerjava s *Frankovskimi državnimi anali*, ki za leto 822 omenjajo Srbe kot gospodarje velikega dela (antične) Dalmacije, vnaša v njegov tekst toliko oprijemljivosti, da ga ni mogoče odpraviti kot čiste fabule oziroma fantazijske teme z variacijami (kajti prvotna historiografija je bila definirana preprosto kot naracija o preteklosti, pri

čemer uporaba domišljajske invencije ni bila prepovedana). Na podlagi spisa *De administrando imperio* je mogoče reči, da so Srbi – podobno kot Slovenci, Slovaki, Hrvatje ali Bolgari – med tistimi kompleksnimi skupnostmi, ki sebe od vstopa v zgodovino označujejo z istim, kontinuirano pojavljajočim se imenom. Ljudstva, plemena in njihovi drobci, iz katerih se je oblikovala večina jezikovno slovanskih narodov donavskega bazena in jadranskega prostora, so bili etnično in kulturno precej raznoliki. Toda tega ni mogoče šteti za kakšno njihovo posebnost, saj gre prej ko ne za stalnico v oblikovanju zametkov kompleksnih skupnosti.

Pri Bolgarih in Hrvatih je bila neslovanska komponenta tako pomembna, da je zapustila sled v njihovem imenu. To je zlasti pri drugih vzpodbudilo celo pojav v posameznih krajših zgodovinskih obdobjih (npr. 1941–1945) zelo vplivnih teorij o bodisi kavkaškem bodisi gotskem poreklu njihove skupnosti. Za razliko od njih je bila pri poimenovanju Slovencev in Slovakov temeljnega pomena navezanost na slovanski kompleks. Označevanje posamezne pripadnice etnosa se pri enih in drugih celo ne razlikuje (razen v akcentu in kvaliteti glasu, zaznamovanega s črko e – a to so pozno izoblikovane jezikovne diference). Diverziteteta v poimenovanju moških, ki je z lingvističnega stališča v korenskem delu majhna in vsekakor umeščena v dobo najbolj razširjenega letoštetja od Kristusovega utelešenja, izhaja iz regularne razlike med zahodno- in južnoslovanskim refleksom za jatovski vokal. Primer Srbov pa je glede imena precej nejasen: vir njihove samooznake je težko umestiti v povsem enoznačno definiran prostor. Etnična oznaka, ki se danes pojavlja v Podonavju in Lužici, še vedno zastavlja vrsto zelo težavnih vprašanj in omogoča le nedefinitivne odgovore.

Srednjeveška Srbija je pripadala bizantinskemu civilizacijskemu krogu, ki je bil neposredni dedič rimskega imperija –

pri čemer je helenska komponenta v vzhodnem Sredozemlju pod vladavino cesarja Herakleja povsem prevladala. Poznejši poskusi poseganja Zahoda (zlasti rimske cerkve) vanjo, ki so se čutili zlasti ob jadranski obali, so bili lokalnega pomena. Pomembnejše in trajnejše identitetne sledi niso zapustili.

Srbija je bila v času vladarjev iz dinastije Nemanjićev že čvrsto umeščena v svet, ki se je v svojem jedru utemeljeval na izkušnji celotnega mediteranskega bazena. Delitev na Vzhod in Zahod je bila za slednjega prvotno manj pomembna kot razločitev od barbarskega Severa, vendar pa je njen vpliv zaradi vse pogostejših in srditejših sporov med rimskim papežem in vesoljnim patriarhom v Carigradu naglo naraščal. Ko je leta 1054 prišlo do velikega razkola krščanstva, je Orient postal usoda Srbije. Vsekakor je bil inovativnejši civilizacijski krog srednjeveškega Zahoda v manjši meri dedič enotnega antičnega sredozemskega sveta kot

*Petrova cerkev, 8. stoletje (okolica Novega Pazarja).
Cerkve, v kateri so do 13. stoletja kronali srbske
vladarje.*

bizantinsko vplivno območje (tudi zaradi začasnih arabskih osvojitvev ozemelj na Pirenejskem polotoku, na Siciliji in v južni Italiji) – čeprav so se nekatere institucije (npr. cesarski dvor, škofijski sedeži, samostani) pojavljale na obeh straneh velike ločnice v porečjih Drine in Neretve.

Če je bila Srbija ob cerkvenem razkolu na evropski Vzhod bolj ali manj potisnjena, je slabih dvesto let pozneje postala eno njegovih središč. Najmogočnejši vladar nemanjiške dinastije – Štefan Uroš IV. Dušan (Silni) – se je dal v skladu z običaji, utrjenimi v bizantinskem civilizacijskem krogu, na veliko noč 1346 v Skopju okronati za »pravovernega in Kristusa ljubečega carja Srbom in Grkom in primorski deželi ter vsemu Zahodu«. Njegova država je v samo dveh generacijah skrajno komprimirano »ponovila« usodo vzhodnorimske. Sijajnemu začetku na temelju bogate dediščine so sledili notranji razkroj – v času Štefana Uroša V. –, razcep na več delov in končno propad pod kopiti turških osvajalcev. Od institucij c(es)arstva se je ohranila samo cerkev s patriarhom na čelu (čeprav pri Srbih ne čisto brez prekinitve kontinuitete), spomin na propadlo državo in slavo pa se je naselil tudi v ljudsko izročilo.

Kronanje carja Dušana, avtor Pavle Paja Jovanović

V poznem srednjem veku je invazija osmanskih Turkov Srbijo še trdneje zasidrila na Vzhodu. Pri tem sama kosovska bitka (1389) ni imela tako usodnega pomena, kot ji ga je zaradi silovitosti obračuna in smrti obeh vojskovodij, tj. sultana Murata I. in kneza Štefana Lazarja Hrebeljanovića, pripisala ljudska tradicija. C(es)arstvo je ugasnilo že s smrtjo nemočnega Štefana Uroša V. (1371), državne tvorbe, ki so iz njega izšle, pa so obdržale notranjo samostojnost do smrti nesrečnega tasta kneza Ulrika II. Celjskega, despota Jurija Brankovića Smederevskega (1456), in konca vlade njegovih šibkih sinov.

Vprašanje o tem, kje je Srbija, je bilo z neposredno osmansko prevlado nad njo za okoli dve stoletji in pol sneto z dnevnega reda. Obdobje turške vladavine za ljudi, ki so se doživljali kot dediči Dušanovega c(es)arstva, ni bilo posebej srečno, toda po drugi strani tudi ni bilo samo mračno. Posamezni možje srbskega rodu so si v Carigradu pridobili veliko moč. V turško prestolnico praviloma niso bili poslani tako zgodaj, da se ne bi mogli zavedati svojih korenin (veliki vezir Mehmed paša Sokolović npr. šele potem, ko je že pokazal svoje intelektualne sposobnosti v pravoslavnem samostanu Mileševa); nekateri od njih zato tudi niso pozabili postati dobrotniki svojih rojakov in krajev.

Upad osmanske moči so pozorni opazovalci na mejah sultanovega imperija zaznali že ob koncu 16. stoletja (bitka pri Sisku 1593), preobrat v političnem ravnotežju pa je postal

Beli Angel, freska iz samostana Mileševa. Eden od simbolov Srbije.

očiten ob hudem porazu turške armade v merjenju moči s habsburškimi četami pod poveljstvom Raimonda grofa Montecuccolija pri Monoštru (1664). Polom sultanovih bojevnikov pred Dunajem, ko so jih popolnoma razbile združene krščanske sile s poljskim kraljem Janom III. Sobieskim na čelu, je po letu 1683 vnovič na široko odprl vprašanje koordinat srbskega življenja. In kakor v srednjem veku tudi sedaj – v času vojne Svete lige, ki je trajala do leta 1699, ter nekoč zelo slavjenih triumfov kneza Evgena Franca Savojsko-Carignanskega in Ernsta Gideona von Laudona – najbolj prizadeti sprva nanj niso imeli pravice odgovarjati. Šele po daljšem razvoju so si Srbi, ki so medtem v svojo zgodovino vknjižili veliko selitev proti severu (1690), pridobili dovolj moči, da so lahko začeli sami (so)odločati o tem, kje v Evropi so. Pri tem pa je treba poudariti, da območje beograjskega pašaluka od konca 17. stoletja dalje zanje ni bilo več mejno ozemlje proti Ogrski (ki so jo obvladali Habsburžani), ampak je postalo novo središče – na eni strani presečišče najrazličnejših silnic in na drugi osišče procesov, ki jih označuje izjemno kompleksen pojem modernizacija.

Prvi in drugi srbski upor (1804–1813, 1815) sta dodobra predrugačila politična razmerja na osrednjem Balkanu. Sprva se vsaj navidezno ni dosti spremenilo: Karadjordjeva »revolucija« se je na večer Napoleonove dobe končala s polomom, nepismeni knez Miloš Obrenović pa je kmalu zatem postal notranje avtonomen vladar pod sultanovo suverenostjo. Srbija se je nato v dolgotrajnem prizadevanju za večjo samostojnost v okvirih osmanskega imperija, ki je v Evropi od vojne za grško neodvisnost (1821–1831) dalje veljal za kričeč primer nesodobne orientalne despotije, nujno definirala kot k Zahodu težeča dežela. Samo kot takšna si je lahko pridobila v prestolnicah, ki so mogle vplivati na politiko carigradske Visoke porte, razumevanje

za svoje težnje in interese. Neuspešna vojna s Turčijo v letih 1876–1877 je pokazala, da je srbska kneževina, ki tedaj še vedno ni bila mednarodno priznana kot neodvisna država, za samostojen nastop na evropskem političnem prizorišču prešibka. Ob priznanju neodvisnosti na berlinskem kongresu (1878) je njene interese najbolj zagovarjala Avstro-Ogrska (oziroma točneje: desna roka dunajsko-budimpeštanskega zunanjega ministra Gyule grofa Andrásyja, njegova »gorjanska ekscelenca« Jožef baron Schwegel - Radonievič).

Hudi notranji pretresi v obrenovičevsko-karadjordjevičevski državi (po knezu Milošu, ki se je moral le začasno – v obdobju 1838–1858 – umakniti s prestola, so bili vsi srbski monarhi bodisi umorjeni bodisi so umrli brez žezla v roki) so pokazali, da je modernizacija na Balkanu velik problem. Kmalu so se pri zagovornikih ideje, da ima zgodovina točno določen cilj, pojavile predstave, da je mogoče posamezne dele tega procesa preskočiti. Sledenje zgledom, ki so v Srbijo prihajali z Zahoda – promotorji takšnega ravnanja so osnovali Liberalno in Napredno stranko –, se jim je zdelo nepotrebno izgubljanje časa. Obrenovičevsko-karadjordjevičevska kneževina v tem ni bila nikakršna posebnost: tudi v Rusiji in Turčiji so bile dovolj na široko razširjene takšne misli. Svetozar Marković, ki se je v Sankt Peterburgu seznanil s tamkajšnjo tradicijo agrarnega socializma, je bil dovolj tipičen predstavnik fantastične ideje o velikem skoku naprej. V Srbiji je njegov glas slišal marsikdo ... Toda v deželi, ki jo je davila strahotna kulturna zaostalost – v začetku 20. stoletja je bilo 76 % njenega prebivalstva nepismenega, o uvedbi katastra pa so začeli razmišljati šele na predvečer prve svetovne vojne –, so bile še veliko bolj pohlevne progresivistične ideje v praksi neuveljavljive. Srbija je v času

kralja Milana (1872/1882–1889), čigar razsipniško življenje v Parizu je prešlo tudi v pregovore, dobila moderno ustavo po zgledu belgijske (1888), toda zaradi tega se še ni začela pospešeno približevati Zahodni Evropi. Najlepši beograjski monarh, ki mu je usodno primanjkovalo volje, je le ob največjih odporih uveljavljal prepotrebne reforme – svoje podložnike pa je zabaval tudi z zapleteno ločitveno pravdo. Kraljico Natalijo je v njej zastopal politično močni vodja naprednjakov Milan Piroćanac, s katerim se je po ostrini misli lahko primerjal redkokateri Srb.

Modernizacija je dejansko zajela le ozke plasti prebivalstva, volilni sistem, ki je omogočal prodor populističnih radikalcev pod vodstvom Nikole P. Pašića, pa je razvojne procese do te mere povezoval z nestabilnostjo, da so se bodisi dvorni krogi bodisi elite pogosto odločali za državne udare. Prevrata spomladi 1903, ki je vodil do brutalnega umora kralja Aleksandra Obrenovića, je najkoreniteje spremenil politično sliko Srbije. Poprej večinoma opozicijski radikalci so se končno za daljši čas zavihteli v sedlo oblasti, to pa je pomenilo, da so se tudi soočili z realnimi problemi pri uresničevanju svojega programa. Čeprav so izhajali iz istega mentalnega podnebja kot Svetozar Marković, so se postopoma le prilagodili stvarnosti. Tudi njihovo naslanjanje na Rusijo, ki je po reformah grofa Sergeja Juljeviča Witteja, Petra Arkadjeviča Stolypina in grofa Vladimirja Nikolajeviča Kokovceva svoj kompas usmerila proti Zahodu, ni več pomenilo odmikanja od Evrope. Carstvo Romanovih, ki je v velikem delu 19. stoletja še nihalo med iskanjem samostojne poti v moderni svet in sledenjem že preizkušenim paradigmam, se je medtem povsem jasno odločilo za drugo možnost. To je pomenilo spremembo usmeritve tudi v državah pod njegovim vplivom. Značilno je predsednik srbske kraljevske vlade Nikola P. Pašić med obiskom

v Londonu leta 1916 v intervjuju za *The Times* dejal, da so Slovenci načrtovani skupni državi Južnih Slovanov na zahodnem Balkanu potrebni zaradi njene zahodne in evropske orientacije. Izkušeni radikalski veteran je dal vedeti, da njegov ideal nikakor ni osnovanje kakšne vase zagledane in zaostale monarhije.

Beograd se je v zadnjih letih pred izbruhom prve svetovne vojne preobrazil v pomembno politično središče. Na rusko-francosko zavezništvo (ki je zaradi pospešene gradnje bojnih ladij v wilhelmski Nemčiji uspešno snubilo tudi Veliko Britanijo) navezana Srbija je v skladu s svojimi vse manj skrivanimi ekspanzionističnimi težnjami – v javnosti so bile razumljene kot obnova Dušanovega c(es)arstva – začela igrati vidno vlogo v širši regiji. Sanktpeterburška vlada je položaj poslanika v Beogradu zaupala enemu svojih najdejavnejših diplomatov, odločno antigermansko usmerjenemu potomcu stare nemške rodbine Nikolaju Genrihoviču Hartwigu/Gartvigu, ki je velikopotezno pletel svoje mreže ... Vodilni državniki kraljevine Karadjordjevičev, zlasti daljnovidni arhitekt njene diplomacije, radikalec Milovan Đ. Milovanović, so se zavedali, da morajo za dosego svojih ciljev upoštevati zunanjepolitični položaj in čakati na najugodnejšo konstelacijo v paralelogramu evropskih sil. Balkanski vojni 1912–1913 sta pokazali, da so znali izbrati pravi trenutek in zabeležiti velik uspeh. Da Srbija tedaj ni dosegla maksimalističnih etapnih ciljev svoje politike (tj. neposrednega izhoda na odprto morje), so poskrbele mogočne srednjeevropske in sredozemske države, zlasti Avstro-Ogrska, Italija in Nemčija. Slednje so se morale zelo izpostaviti, da so – z ustanovitvijo nestabilne Kneževine Albanije – vsaj minimalno uresničile lastne predstave o ustrezni parcelaciji Jugovzhodne Evrope. Balkan je v dobršni meri prav po

njihovi zaslugi prišel na slab glas: zanj nikakor niso bili zaslužni samo narodi, ki so krvaveli na nemirnem polotoku.

Dramatična dogajanja na predvečer prve svetovne vojne so pokazala, da je Srbija povsem vpeta v evropska razmerja, situacijo in načrte. O kakšni njeni posebni poti v prihodnost ni bilo več veliko govora. Skrajni srbski nacionalisti so se poskušali zgledovati po italijanskih zediniteljih in so v okoli 4-milijonski kraljevini, ki je segala od Donave in Save na severu do Ohrida in Bitolja na jugu, videli novi Piemont. Najodgovornejši politiki in najambicioznejši oficirji, ki so v beograjski vladi obvladovali vojaški resor, so nakupovali najsodobnejše orožje v Franciji; znameniti Schneiderjevi 75-milimetrski topovi (v izvedbi za konjenico) so odločili spopada s Turki in Bolgari leta 1912 in 1913. Srbski marksisti, ki se niso mogli pohvaliti ne z večjo močjo ne z globljo vplivnostjo, so svojo šibkost – kakor je navada v intelektualno insuficinetnih okoljih – skušali kompenzirati z dogmatičnim internacionalizmom. V vročem poletju 1914 so šli pri uresničevanju njegovih postavk celo tako daleč, da sta oba poslanca socialdemokratske stranke v Narodni skupščini glasovala proti vojnim kreditom, ki so bili po sarajevskem atentatu in arogantnem avstro-ogrskem ultimatu potrebni za obrambo napadene domovine.

Med veliko vojno 1914–1918 se je uradna Srbija odločila za jugoslovansko opcijo, ki je bila na mizi že od časov kneza Mihajla Obrenovića in »vladike djakovskega« Josipa Juraja Strossmayerja dalje. Pozneje je bila ta poteza ministrov Pašičeve vlade ter prestolonaslednika in regenta Aleksandra, ki so nedvomno imeli na voljo tudi drugačne »izstope« v mir, močno kritizirana. Toda hladna analiza govori bolj za to, da so se ključni faktorji kraljevine Karadjordjevićev tedaj odločili prav: boljševiški državni udar, ki je novembra 1917

povsem preokrenil tok ruske revolucije, je Srbiji onemogočil zvezo z njej daleč najbolj naklonjeno veliko silo. Francija je sicer bila zainteresirana zanjo, toda na poljanah slave in smrti izkravela Tretja republika v mirovnih pogodbah, sklenjenih na njenih tleh (1919–1920), še zdaleč ni dosegla vsega, za kar je menila, da je njen strateški cilj. Uveljaviti ni mogla niti teritorialnih sprememb, ki jih je štela za *conditio sine qua non* lastne varnosti (meja na Renu od Švice do Nizozemske). Njeno zavezništvo zagotovo nikomur v Evropi ni jamčilo trajne varnosti ... Dejansko niti ena od držav, ki so bile uradnemu Beogradu po letu 1918 sovražne in bi obdajale tudi povečano Srbijo, slednji ne bi bila naklonjena – vsekakor pa bi bila kraljevina Karadjordjevićev v primeru, da bi ostala brez večine Hrvatov in Slovencev, bistveno manjša. Zlasti industrijsko in kapitalsko bi bila še znatno šibkejša, kot je bila. Prav zaradi tega Jugoslavije kot etapne države narodov, ki so jo ustanovili, ni mogoče šteti za strel v prazno (podobno je mogoče reči tudi za Češkoslovaško). Čeprav se na zgodovinskem prizorišču ni obdržala dlje kot dve generaciji, je imela veliko vlogo v oblikovanju tistih, ki so jo želeli, in onih, ki so jo preživeli.

Sobivanje s Hrvati in Slovenci ne za Pašića ne za Aleksandra in ne za njune rojake ni bilo niti malo enostavno, saj so se v stikih z novimi sodržavljeni soočili s povsem drugačno mentaliteto ter politično in siceršnjo kulturo. Toda za razmere med Baltikom na severu in Sredozemskim morjem na jugu sta kar dolgo vztrajanje Kraljevine SHS/Jugoslavije pri parlamentarni demokraciji (1918–1929; 1932–1939/41) in časovno omejen eksperiment z diktaturo (1929–1932) dokazala precejšnjo modernizacijsko sposobnost države. Posebne poti v prihodnost beograjski oblastniki niso skušali prakticirati, ampak so se trudili iskati soglasje z bližnjim in daljnim okoljem. To dokazujejo tako naslonitev

na Francijo, povezovanje s Češkoslovaško in Romunijo ter aktivno delovanje v Društvu narodov kot tudi naporu kralja Aleksandra za ureditev odnosov z Bolgarijo (in nasploh v Jugovzhodni Evropi; zaradi uspešnih pogovorov v Sofiji in sklenitve Balkanskega pakta je monarh, ki se je prej proslavil na bojnem polju, dobil vzdevek »vojak miru«), Nemčijo (po uvedbi diktature) ter Vatikanom (konkordat, ki je bil na pol ratificiran v času vlade Milana M. Stojadinovića, je bil vladarjev projekt). Sporazum med knezom namestnikom Pavlom Karadjordjevićem oziroma vlado Dragiša J. Cvetkovića in vodilnimi zagrebškimi politiki s sinom slovenskega očeta Vladkom Mačkom na čelu (1939) je pokazal tudi odgovornost in realizem državnih krmarjev. Jugoslavija je s poravnavo med Beogradom in Hrvati preprečila, da bi jo kdo mogel izsiljevati na enak način, kot je Hitler češko-slovaško Drugo republiko marca 1939. Maksimuma mogočega tedaj ni dobil samo Maček, temveč tudi Srbi – vendar se mnogi med njimi tega niso zavedali.

Vojna vihra, ki je kraljevino Karadjordjevićev zajela aprila 1941, je bila na las podobna elementarni nesreči. Če se srbsko-hrvaško-slovenska država ni hotela sprijazniti s pristopom k Trojnemu paktu, je bil spopad z Nemčijo, Italijo in njunimi političnimi trabanti neizogiben. Nihče v Jugoslaviji se ni mogel slepiti, da bi se mu po prevratu 27. marca 1941 dalo izogniti. Seveda pa je bilo enako mogoče reči tudi za katastrofalen izid boja s silami osi, ki so dotlej nizale dramatične uspehe (popoln poraz je izkušeni minister vojske in mornarice v Cvetkovićevi vladi, reaktivirani armadni general Petar T. Pešić, celo odkrito napovedoval).

V času velikih dilem, ki so spremljale pozicioniranje Jugoslavije na čedalje mračnejši mednarodni politični sceni, so se na obeh polih srbskega intelektualnega prostora – tako na skrajni levici kot na desnici – pojavili zagovorniki izstopa

iz splošne evropske smeri modernizacije. Marksistični skrajneži so menili, da je edini ustrezen odgovor na izzive časa njena zožena in v Sovjetski zvezi preizkušena komunistična varianta. Na drugi strani so se ekstremni desničarji ogrevali bodisi za naglo zaustavitev modernizacijskih procesov in preusmeritev k reducirani in predelani tradiciji (vsekakor ni šlo za pravi konservativizem, ampak za programiran pohod v zamišljeno »preteklost«) bodisi za navdihovanje pri nacistično-fašističnem modelu. Pri propagiranju slednjega je bil v Beogradu pred aprilom 1941 najglasnejši slovenski časnikar in politični emisar Danilo C. Gregorič.

Druga svetovna vojna je bila ena najokrutnejših srbskih izkušenj. Medsebojna obračunavanja od Like in Banije na zahodu do Timoka na vzhodu, v katerih je prišlo do uporabe skrajnih eliminacionističnih sredstev, so zasejala globok dvom v univerzalnost evropske emancipacijske paradigme in odrešilnost modernizacijskega projekta. V srbskem državljanskem spopadu so predvsem zaradi uspeha v ostalih delih Jugoslavije in politike velikih sil zmagali promotorji marksistični pogledov in razumevanj. Zagovorniki parlamentarnega »režima debaterjev« so ostali osamljeni: triumf je slavil brezobzirni komunistični akcionizem, ki se je ne samo v boju proti kolaborantom pod vodstvom armadnega generala Milana Đ. Nedića, ampak tudi sicer spoznal na vse – in na nič drugega. Projekt celovite življenjske normalnosti je bil tako potisnjen v mentalni dovrš(e)ni preteklik. Potem ko je leta 1948 zaradi revolucionarne ihte beograjskega politbiroja, ki ni hotel nič vedeti ne o ameriški atomski bombi ne o Trumanovi doktrini, izbruhnil srdit spor med sovjetskimi in jugoslovanskimi marksisti – J. V. Stalin je na Balkanu pač hotel imeti poslušne marionete, ki zaradi svoje ambicioznosti v nobenem primeru ne bodo po naključju izzvale tretje svetovne vojne (oborožen spopad

je načrtoval v Južni Koreji, katere neodvisnosti in svobode washingtonski državni sekretar Dean Acheson v svojih javnih nastopih ni omenjal kot bistvenih za ZDA) –, se je organizacija slednjih po krajšem kolebanju odločila za posebno pot v prihodnost.

Nekaj časa so člani beograjskega komunističnega Olimpa živeli v utvari o svetovnozgodovinskem pomenu svojih potez in razumevanj stvarnosti. Zato ni čudno, da je v prvi uradni biografiji maršala Tita Vladimir Dedijer spor med sovjetskimi in jugoslovanskimi marksisti opisal pod bombastičnim naslovom *Zastava socializma je rešena*. Srbija in druge dežele, ki jih je obvladoval beograjski politbiro, so se po prelomu z Informbirojem znašle v poziciji, v kateri še niso bile nikoli: za svoje vodilo niso priznavale več nobenega praktičnega zgleada, ampak samo čisto teorijo, ki so jo deloma razvijale same. S pravega razrednozavednega Vzhoda so bile izgnane, demokratičnemu Zahodu pa se zaradi oblasti, ki ji je funkcioniranje zagotavljal pri Milovanu Djilasu prepričljivo opisani novi razred – J. V. Stalin ga je poznal kot sloj »srednjih kadrov« –, tudi ni mogel pridružiti.

A modernizacijski procesi, ki so se v drugi polovici 20. stoletja tudi zaradi tekme dveh blokov iz dneva v dan pospeševali, so skrajno neizprosno in nesentimentalno zastavljali neskončno vrsto vprašanj, na katere je vsakdo na planetu moral dati odgovor – pri čemer pa nobena država ni bila tako velika, da bi si lahko zagotovila monopol nad optimalnimi rešitvami. Jugoslavija se zaradi umeščenosti na staro celino, ki je bila osrednje prizorišče merjenja moči med komunističnim in demokratičnim svetom, ni mogla dolgo predajati sanjarijam o realističnosti posebne poti v prihodnost (šef države Josip Broz je zato celo začel posnemati modo in poteze kralja Aleksandra: ni se več samo oblačil v admiralsko uniformo, ampak je

postal tudi »maršal miru«; prav tako se je zatekel pod dežnik novega Balkanskega pakta, ki je bil kakor tisti pred drugo svetovno vojno del večjega sistema zvez z epicentrom na Zahodu) – čeprav je nenehno poudarjala, da jo ubira. Za tem diskurzivnim naličjem se je dejansko skrivalo čudaško kopiranje, ki je voluntaristično poskušalo združevati dele nespravljivo nasprotujočih si političnih tradicij. Samoupravni socializem, ki ga je v svojih intelektualnih retortah zvaril Edvard Kardelj, je bil sprva čuden spoj leninističnega in revizionističnega marksizma, mazzinijevskega – morda celo proudhonovskega – združenega dela, Gosarjeve variante solidarizma ter (skorajda odkrito stanovsko obarvanega) korporativizma. Sčasoma se je skušal oplemenititi še s tržnim gospodarstvom, ki pa je bilo povsem nezdržljivo z jugoslovansko komunistično dediščino in kontekstom. To sta dramatično pokazala neuspeh velike gospodarske reforme po letu 1965 in usodni zlom svobodomiselnejše struje novega razreda (ki se je začela zavedati preživelosti tega socialnodarvinističnega izuma marksističnega inženiringa duš in stvarnosti).

Kardeljev pluralizem samoupravnosocialističnih interesov, ki je kot stabilizator stopil na politično sceno po velikih obračunih med »odgovornimi tovariši« v letih 1966–1972, ni skrival svojega eliminacionizma do mišljenja izven okvirov historičnega in dialektičnega materializma: zasnovan in lansiran je bil kot ohranjevalec obstoječega stanja. Samo

Slobodan Milošević (predsednik Srbije, ZR Jugoslavije in voditelj komunistične in socialistične stranke od 1987 do 2000) pri svojem govoru

novi razred je s svojo upognjenostjo navzgor (maršalu Titu so bili vdani tudi njegovi svobodmislnejši reprezentanti) in pritiskom navzdol mogel zagotavljati brezskrbno oblast generaciji revolucionarjev, ki si je z odstranitvijo starejših marksistov v času velikih partijskih čistk pred drugo svetovno vojno izbojevala prostor pod komunističnim soncem, v samem velikem spopadu pa se je potem polastila še države. Nazadnje so se vodilni jugoslovanski komunisti, ki so drveli od ene zmage do druge, soočili z notranjim zlomom. Edvard Kardelj je v zadnjih letih pred smrtjo že odkrito priznaval, da sreče, ki je bila od razsvetljenstva dalje cilj progresistično deklariranega javnega delovanja v Evropi, človeku ne more dati noben politični sistem. Hekatombe trupel dejanskih in namišljenih nasprotnikov marksističnih oblastnikov v Beogradu niso imele drugega smisla, kot da le-tem zagotovijo oblast. Življenje je po drugi svetovni vojni postalo boljše in barvitejše v vseh sistemih; komunizem nikakor ni imel monopola nad uspešnostjo. Sektorsko omejena modernizacija, ki jo je izvajal, je dejansko vodila v krizo, saj so obstoječi politični odnosi v socialističnem svetu začeli vklepati produktivne sile, kar je ustvarilo eksplozivno situacijo – na kar je uresničevalce Marxovih psevdoznanstvenih zamisli skozi usta Ronalda W. Reagana že leta 1982 opozoril Richard E. Pipes.

V razhajanjih, kam naravnati jugoslovanski kompas in vse bolj razmajano barko ob dramatičnem razsulu sveta vzhodno od Zahoda, si je novi razred v Srbiji predstavljal, da ima na izbiro ves spekter možnosti, ki so se ponujale v 20. stoletju. Najprej je poskušal v skladu s svojimi interesi preobraziti celotno državno skupnost od Triglava do Ohrida. Potem ko se je poleti 1991 pokazalo, da to ni mogoče, si je prizadeval iz stečajne mase po njej oblikovati čim večjo Srbijo. Toda leto 1918 je bilo v vsej večnosti

samo enkrat. Nikola P. Pašić ter prestolonaslednik in regent Aleksander sta se odločala v povsem drugačnih okoliščinah kot Slobodan Milošević in njegova garnitura na eni ter sprva zagonetni, nato pa vse bolj prozorni »rešitelji naroda« okoli Dobrice Ćosića na drugi strani. Evropa krmarjev srbske usode po letu 1990 ni dojemala na enak način kot kraljevine Karadjordjevićev, ki je bila v obdobju 1912–1918 nespregledljiva postavka v računih prijateljskih in sovražnih velikih sil. Beograjski oblastniki so odločujočim dejavnikom mednarodne politike, ki so jih sprva jemali zelo resno in z dobršno mero naklonjenosti, hitro postali nepomembni – zaradi svoje dvo- ali celo troličnosti pa tudi moteči. Do njih so postali ravnodušni tudi največji prijatelji. In to tedaj, ko ni bilo več na kontinentalno vojno pripravljenih mastodontov.

Srbski novi razred je bil po obračunu s svobodomiselnejšo strujo v svojih vrstah premalo razgledan, da bi doumel globalno spreminjanje položaja na milenijskem prelomu. Bil je pač dedič tistih politikov, ki so bili tekmece navajeni preprosto pohoditi (tehnologijo obračuna s »podplatom« je partijski bazi najbolj odkritosrčno razložil Petar Stambolić). Zato ni čudno, da so se bili beograjski voditelji pripravljene odkrito spopasti s celotnim Zahodom – ko Vzhoda dejansko že ni več bilo. Se potem kdo še lahko čudi, da iz svoje kosovske bitke leta 1999 niso zmogli potegniti niti toliko, kot so v zelo težavnih razmerah po letu 1389 nasledniki kneza Lazarja? Srbski novi razred ni bil samo katastrofalno poražen

Petar Stambolić, najpomembnejši politik v Srbiji v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja

v oboroženem spopadu, ampak se je potem tudi sam začel razkrajati. Prebivalci države, ki ji je vladal, so s tem dobili priložnost, da dobro premislijo svojo usodo in jo povsem jasno izgovorijo. Srbija potemtakem zmore vnovič – to pot iz čisto svojega interesa (kot še morebiti nikoli v zgodovini) – povedati, kje je.

Leta 1941, ob Hitlerjevih pritiskih, naj jugoslovanska kraljevina pristopi k Trojnemu paktu, je tedanji slovenski katoliški voditelj Franc Kulovec svojim kolegom v beograjskem kronskem svetu dejal: *Qui habet tempus, habet vitam*. Čas pomeni življenje. Slednje pa je – če že nič drugega ni – vsaj možnost izbire. Nikakor ne drži, da je v bistvenih rečeh determinirano: izkušnje niso zato, da bi jih ponavljali ali jih zaničali, ampak da bi imeli o čem razmišljati. Tudi v primeru srbske zgodovine je tako. Ne samo na njenih prizoriščih, temveč tudi na Slovenskem.